

De orakelstenen spraken: word sangoma-priester

Trouw 30-8-97

door Koert van der Velde

In plaats van uit Botswana terug te komen met een gedegen studie over de sangoma-religie kwam hij terug als sangoma-priester. Hoe ver moet de wetenschapper gaan met het zich inleven in een andere religie? Wim van Binsbergen, hoogleraar culturele antropologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, ging 'all the way'. „Het was kiezen: feiten verzamelen maar een buitenstaander blijven, of treden tot de wereld van de sangoma waardoor wetenschappelijke feitjes hun belang verloren.“ Wetenschappelijk gezien was zijn sangoma-avontuur een mislukking, geeft Van Binsbergen (50) toe. „Maar voor mijzelf was het een existentiële doorbraak.“ De internationaal vermaarde antropoloog staat op het punt benoemd te worden tot hoogleraar interculturele filosofie in Rotterdam.

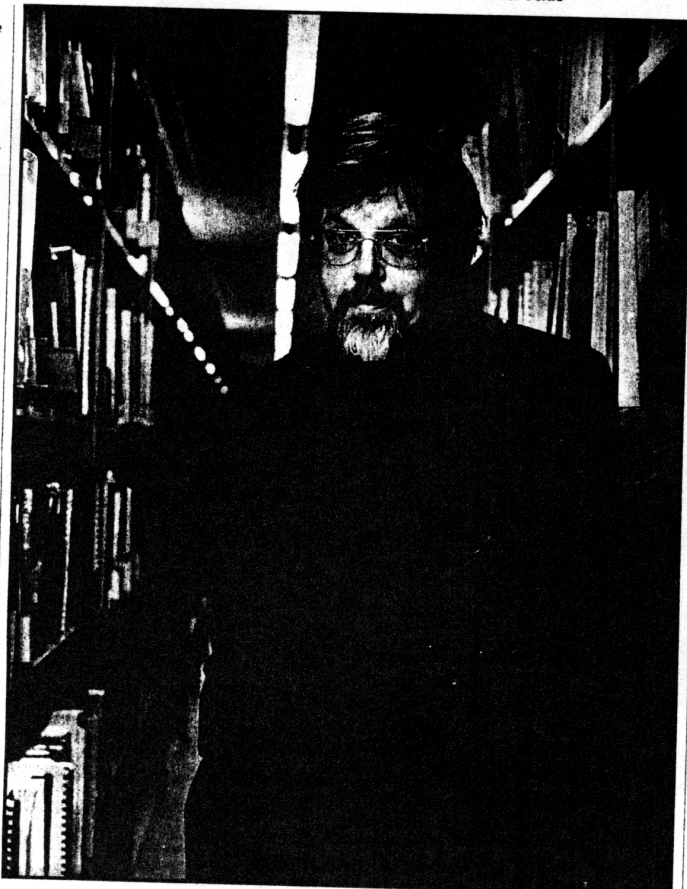
„Voor mijn veldwerk had ik me met m'n gezin gevestigd in een volkswijk van Francistown, een stadje dat decennia lang zuchtte onder de dominantie van de Tati-compagnie, een door blanke Zuid-Afrikanen geleid bedrijf. Wij waren er de enige blanken. De mensen negeerden ons. Op straat groette niemand, zelfs de buren deden of we lucht waren. We werden totaal afgewezen. Hun haat tegen blanken was objectief gezien best begrijpelijk, maar was subjectief gevoeld ondragelijk. De deur van de mensen waarvoor ik was gekomen bleef dicht.“

„Mijn vrouw en ik werden ziek – rugpijn, depressie, slapeloosheid, hoge bloeddruk – maar westerse opgeleide dokters konden niets vinden. Het was van de stress van het niet-geaccepteerd worden natuurlijk. Een traditionele genezer – zelf ook een vreemdeling – weet het aan tovenarij door afgunstige buurtbewoners, en gaf ons een magische substantie waarmee we ons erf en onze lichamen moesten behandelen. De dagelijkse voorgeschreven rituelen hielpen ook de moeilijkste weken door.“

„De genezer introduceerde ons als patiënt bij een van de plaatselijke sangoma-genootschappen. Daar was een leider in een dramatisch extase-ritueel – muziek, zang, dans, drank – twee voorouders aan die verantwoordelijk waren voor ons lijd – precies de sleutelfiguren aan wie in onze familiegeschiedenis veel conflict en miserie kleefden. Ik had vaker offers gebracht – varkens en schapen, aan heiligen en geesten tijdens veldwerk in Tunesië en Guinea Bissau – maar het brengen van een offer aan mijn eigen verwanten stond me tegen.“

„Wij wilden heel intens en graag aanvaard worden, dus we waren dolblij dat we binnen deze cultus-gemeenschap niet als blanken maar als menselijke wezens werden gezien. Eindelijk voelden we ons thuis. We konden over niets anders meer praten, denken en dromen dan over het sangoma-schap, dat volgt op de fellebegeerde publiekelijke uitverkiezing op aanwijzing door de voorouders van sommige patiënten tot leerling-sangoma.“

„Vededen mee aan het nachtenlange trance-dansen, de rituelen op het erf van de sangoma-priesters, en het in opdracht ritueel reinigen en

Wim van Binsbergen: „Met mijn luipaardvel kwam ik terug in Francistown.“

FOTO ADRIE MOUTHAN

beschermen van huizen.“
„Het bestaan van continuïteit door de generaties werd een vanzelfsprekendheid. De nabijheid van deze mensen, die dagelijks met zaken bezig zijn die het zichtbare ontstijgen, deed ons beseft van ruimte en tijd veranderen. We raakten in een hele rare geestestoestand, verloren het gevoel dat we konden kiezen. Het leek wel een hersenspoeling.“
„De plotselinge dood van de priesteres dreef ons tot volstrekte wanhoop. Ze stierf onder verdachte omstandigheden. Later bleek dat ze was vergiftigd, waarschijnlijk uit afgunst van anderen. Het opleiden van de twee blanken bracht immers veel status met zich mee, en ook een behoorlijke som geld. De sangoma-religie heeft heel sinistere kanten: de grens tussen leven en dood is er heel dun. Wij zaten met de handen in het haar. Zo plotseling als de deuren van de Botswanaanse samenleving voor ons geopend waren, zo plotseling sloten ze weer.“
„We maakten een noodsporang en bezochten het heiligdom van de grote god Mwali, waarvan iedere sangoma-priester afhankelijk is. De acceptatie door Mwali moest voor onze acceptatie bij de sangoma zorgen. De ontredning was compleet toen ons de toegang tot het heiligdom

werd geweigerd. De reden die men op gaf was dat we blank waren.“
„Terug in Nederland brachten we het verlangde offer voor de voorouders van mijn vrouw. En de orakelstenen spraken duidelijke taal: ja, ik zou terugkeren naar Francistown en ja, ik zou een sangoma-priester worden.“
„In Francistown teruggekeerd werd ik verrast: men ontving mij met open armen. Ik bracht een beleefdheidsbezoek aan de nicht van de vermoorde priesteres. Ze haalde me binnen als de incarnatie van haar overleden broer. Met een tijdens veldwerk bij de soefies in Tunesië geleerde techniek wekte ik een trance op, die me in tongen deed spreken en deed neervallen: heel belangrijke tekenen van uitverkiezing door een voorouder. Ik werd leerling-sangoma.“
„Avond aan avond danste ik in trance met mijn mede aspirant-sangoma – op blote voeten, in zwart uniform, omhangen met kettingen en armbanden – voor een publiek van op raad en genezing hopen de zieken en belangstellenden. Zo leerde ik de kneepjes van het vak. Na het dansen rustten we gebroederlijk en gezusterlijk uit in de kleine, met luis besmette kamer van de priesteres.“
„Met het orakel leerde ik steeds beter diagnoses te stellen, en ik leerde

over allerlei medicinale planten die in de bossen te vinden waren. Ik was klaar om zelf een praktijk als sangoma-priester te beginnen. Niet voordat ik ritueel een schaap had gedood, haar bloed had gedronken en mijn orakelstenen in haar bloed had gewassen. Ten slotte bracht ik nogmaals het bezoek aan een heiligdom van de Grote God, en werd ditmaal nadat ik een luipaardhuid had verworven – wel toegelaten.“

„Met mijn luipaardvel kwam ik terug in Francistown, voor de sangoma het teken dat ik hun gelijke was geworden, inclusief de magische macht die daarbij hoort. Dit veranderde hun verhouding tegenover mij. Van leerling werd ik concurrent. Sangoma hebben de macht ervaringen te herschikken, op het randje van leven en dood. Ze kunnen het kwaad afroepen – ze zijn meesters in het moorden met gif. Het was dus tijd om eieren voor mijn geld te kiezen en terug te keren naar Nederland.“

„Als volieder en in Botswana officieel erkend sangoma-priester keerde Van Binsbergen terug naar Nederland, waar hij incidenteel patiënten in behandeling heeft. Hij schreef wel over de stedelijke cultuur in Francistown, maar publiceerde niet het standaardwerk over de sangoma waar zijn collega's op zaten te wachten. Antro-

pologisch veldwerk om andermans religie te leren kennen is 'bina een onmogelijkheid', zegt hij nu.

„De antropoloog stemt af op de plaatselijke samenleving, toont zijn interesse in de andere cultuur, maar eigenlijk zit er een addertje onder het gras. Zijn relatie met de mensen daar is instrumenteel, zelfs manipulatief. Hij gebruikt ze voor een ander doel, dat buiten het gezichtsveld van die mensen ligt – hij vergeet de dure eed die hij heeft gezworen in een ritueel, hij publiceert wat hij in vertrouwen heeft gehoord. Een werkelijke ontmoeting kun je dit niet noemen. Je wilt de resultaten gebruiken als wetenschappelijke paspasm in de universitaire economie.“

Het dilemma op scherp gesteld: of je hebt je eigen verborgen agenda, en zoekt antropologische data, of je ondergaat de betekenis van de symbolen en rituelen op de manier zoals ze bedoeld zijn: voor het realiseren van existentiële transformatie, vervulling en harmonie. In het eerste geval kom je terug met een wetenschappelijke studie zonder dat je tot de essentie van wat je hebt onderzocht bent doorgedrongen, in het laatste geval dring je door tot de kern, maar kun je er niet meer in wetenschappelijke termen over schrijven. De twee mogelijkheden sluiten elkaar uit. Van Binsbergen koos voor de laatste. Maar om die keuze te kunnen maken, moet je ook in de voor de sangoma vanzelfsprekende dogma's kunnen geloven – het voorleven van de voorouders, hun bemoeienis met ons, de werking van het orakel, het door de voorouders tot sangoma uitverkoren zijn – kortom, je moet geloven in de invloed van het bovennatuurlijke. Werd Van Binsbergen een gelovige? „Geloven als wijsdaad, als het moedwillig omarmen van geloofsinhoud, is sterk gebonden aan onze westerse filosofische traditie. In veel samenlevingen is geloven geen probleem maar een vanzelfsprekendheid. Ik geef de mensen die mij gastvrijheid bieden het voordeel van de twijfel: waarom zou de overtuigelijkheid die voor hen mooi en goed is, voor mij niet goed genoeg zijn? Als je je met zo'n instelling in het sangoma-ritueel begeeft kom je in hun 'situationeel vanzelfsprekende' realiteit terecht.“

Van Binsbergen vergelijkt geloven met liefde. De op hersenspoeling lijkende fase die hij doormaakte voordat zijn eerste leermeesters werd vergiftigd lijkt op hevige verliefdheid. De fase erna wordt het geloof net als de liefde een vanzelfsprekendheid. „Je wordt aangesproken op een religieuze vorm van medemenselijkheid. Je ego-grenzen vervagen, en dat is niet de situatie waarin je afvraagt of je de geloofsinhoud kunt accepteren of niet. Achteraf denk ik dat het bovennatuurlijke bestaat in deze egoloze medemenselijkheid, in het in zijn volheid overstromen van wat de mens in zijn wezen allemaal in zich draagt.“

Kan de wetenschap dan nog wel op een zinnige manier religies bestuderen? „Het is niet per se nodig je ervaring als deelnemer aan een religie te betuigen door haar in te pakken in wetenschappelijk jargon. Het is arrogant te veronderstellen dat we een andere religie met ons wetenschap-

pelijk instrumentarium zo kunnen ontleden dat wij er diepere zaken over te weten kunnen komen dan de aanhangers zelf kunnen bevroeden. Religie is ook een vorm van kennen.“
„Je hebt mensen die vanwege mijn sangoma-schap zeggen dat ik geen wetenschapper meer ben. Maar dan hebben ze kennelijk geen kennis genomen van de inmiddels meer dan tweehonderd wetenschappelijke artikelen die ik heb gepubliceerd, geheel volgens de regels van het vak. Niet alle wetenschappers hoeven gelijksoortige bijdragen te leveren, want niet iedereen heeft dezelfde soort gevoeligheid. Mijn gevoeligheid ligt op het gebied van de extase.“
„Het sangoma-woorden was wetenschappelijk gezien een bedrijfsongeval. Ik heb een talent voor het me openstellen voor de invasie van een andere cultuur. Ik hoef dat niet perse te temmen met mijn westerse rationaliteit.“

In zijn praktijk in Botswana en ook in Nederland placht Van Binsbergen patiënten te ontvangen om met het orakel hun problemen te analyseren. Dit orakelen probeerde hij toch wetenschappelijk te analyseren. „Ik vroeg mij af: hoe is het mogelijk dat het orakel vormen van kennis genereert. Een deel van die kennis is illusie die voortkomt uit de tautologische eigenschappen van het orakel: het orakel kent maar een beperkt aantal mogelijkheden en betekenissen. Een willekeurige greep daaruit roept de herkenning op. De betekenissen hebben een archetypisch karakter – het zijn oerbeelden die ons nu eenmaal aanspreken.“

Maar bovenal is er het samenspel tussen waarzegger en cliënt. „De therapeut weet niets van de problemen van de cliënt, maar hij moet hooggespannen verwachtingen waarmaken. Aan de hand van de impliciete reacties die de cliënt tijdens het orakelen geeft, construeert de therapeut een verhaal dat helemaal op maat gesneden is. En je staat versteld: vaak klopt het. In de spanning van het spel gaat er een klepje open met paranormale gevoeligheden.“
„Serieuze pogingen om de sangoma- en de wetenschappelijke wereldbeelden op theoretisch niveau met elkaar te verbinden, heeft Van Binsbergen nooit ondernomen. Al heeft zijn sangoma-avontuur zijn wetenschappelijk werk wel beïnvloed – zijn visie op veldwerk, studies over extase, een werk over 'wetenschapspolitiek'. Nu hij is benoemd tot hoogleraar interculturele filosofie, is de tijd aangebroken zich op de theoretische problemen te storten.“

„De beste manier om over sangoma te schrijven is als sangoma: uitgaande van de vooronderstellingen en in de termen van de sangoma.“ Dit brengt hem tot een onder godsdienst-wetenschappers omstreden idee: dat speciaal een christelijke wetenschapper onderzoek zou moeten doen naar het christendom. Maar van dit soort wetenschap heeft dit vakgebied zich nog niet zo lang geleden bevrijd: zulke wetenschap zou te bevooroordeeld en onkrachtig zijn. Van Binsbergen: „Ik ben niet bang taboes aan de kaak te stellen. Ik heb maling aan de scheiding tussen wetenschap en religie. Daar koketteer ik graag mee.“